

nih, političkih i ekonomskih ciljeva, unatoč potpisivanju Brestlitovskog mira, zadržati snage na istočnom bojištu. Valja dodati da je strah od boljševika u narednom razdoblju umnogome pomogao dolasku na vlast fašista u Italiji i nacista u Njemačkoj.

U zadnjem dijelu knjige Renouvin ostavlja prostor i za sumiranje političkih i društvenih promjena koje je rat proizveo. Velikim ratom okončano je dugo 19. stoljeće, a Europa 1919. znatno se razlikovala od Europe 1914. "Primirje je značilo pobjedu bivših nacionalnih manjina, onih raznorodnih skupina koje pod ruskom, njemačkom i austrougarskom vlašću nisu izgubile svijest o svojoj individualnosti, a ta je pobjeda odgovarala demokratskim shvaćanjima pobjednika" (457).

Potrebno je istaknuti da Renouvin, radi lakšeg razumijevanja, slijedi kronologiju događaja. On ne osuđuje politike velikih sila, već na razumljiv, precizan i prije svega nepristran način prikazuje četiri i pol godine ratnog sukoba te iznosi mnogo pojedinosti koje su neophodne za razumijevanje složene problematike europske politike s početka 20. stoljeća. Knjiga je dragocjen doprinos razumijevanju povijesti međunarodnih odnosa, ali je također od velikog značaja i za našu nacionalnu povijest jer pruža pogled izvana na stvaranje prve države Južnih Slavena. Knjiga je prvi put objavljena na hrvatskom jeziku 1965. godine i postala je nezaobilazna literatura studentima povijesti, politologije i novinarstva. Stoga je ovo novo izdanje zasigurno velik doprinos novim generacijama studenata, a zbog jednostavnosti kojom je knjiga pisana i široj publici.

Bruno Korea Gajski

Prikaz

Bogdana Koljević **Biopolitika i politički subjektivitet**

Službeni glasnik, Beograd, 2010, 160 str.

Knjiga Bogdane Koljević *Biopolitika i politički subjektivitet* nastala je na temelju doktorske disertacije obranjene pod istim naslovom 2009. godine na Odsjeku za filozofiju univerziteta *New School for Social Research* u New Yorku. *Biopolitika i politički subjektivitet* napisana je na srpskom književnom jeziku, latiničnim pismom, ekavskim dijalektom.

Na samom početku, u riječi autora naslovljenoj *Za genealogiju sadašnjosti*, autorica kaže: "Kada sam započinjala pisanje, izgledalo mi je skoro neverovatno da ni u svetskim razmerama političke filozofije niko nije pokušao da predstavi problem biopolitike u celini, a zapanjujuće i još manje razumljivo koliko se malo u tom pogledu promišljalo na tragu Mišela Foukua (Michel Foucault). Ubeđena sam da je biopolitika tema ne samo 20. veka nego, možda i u važnijem i neobičnijem pogledu, tema 21. veka." Knjiga je, kako ističe autorica, zamišljena kao poziv i mali dio biopolitičkog mozaika koji je tek potrebno analizirati.

Nakon sadržaja i riječi autora slijedi pet poglavlja: 1. Zašto biopolitika danas (a politika sutra?); 2. Liberalizam i rođenje biopolitike – politička filozofija Michela Foucaulta; 3. Biopolitika kao moć suvereniteta i državna politika – Agambenova

(post)politička misao; 4. Rođenje mnoštva i moć biopolitike kod Hardta i Negrija; 5. Umesto zaključka: fenomeni savremene biopolitike i mogućnosti za ponovno promišljanje političkog, te Summary, Literatura, Registar osoba i O autoru. Na korica-ma knjige izdvojene su ocjene i mišljenja o knjizi: prof. dr. Jaya Bernsteina, prof. dr. Simona Critchleya i prof. dr. Agnes Heller.

U prvom poglavlju, “Zašto biopolitika danas (a politika sutra)?”, autorica ukazuje na to da postavljati pitanja zašto govoriti o biopolitici i političkom subjektivitetu znači postavljati pitanja o kritičkim i konstruktivnim dimenzijama politike i političkog te o njihovim mogućnostima. Danas se biopolitika može prepoznati ne samo na primjerima onih koji su žrtvovani da bi bila pokazana politička moć (žrtvovanje drugih najočigledniji je primjer te moći), kao što su rat u Gazi ili ratovi u Južnoj Osetiji, Iraku i Afganistanu, već i na primjerima u kojima se odlučujuća nadmoć priznaje demografskim faktorima u tim i drugim ratovima, kao što je to slučaj Kosova, kada je taj moment uzet kao “dovoljan razlog” za stvaranje nove države. Time je život postavljen iznad zakona na način koji do sada nije viđen. Potreba ponovnog promišljanja i ponovnog oblikovanja egzistirajućih teorijskih paradigmi i političke prakse sve je veća zbog brojnih tvrdnji da je neoliberalni oblik kapitalizma, i s njim usko povezana globalizacija, doživio ne samo ekonomsku već i političku i etičku kompromitaciju. Autorica pokazuje da se odnos između biopolitike i nestanka političkog može promatrati kao dvostruki proces uzajamnog proizvođenja. Političko u filozofskom smislu ne može postojati ako se ne ono može

dovesti u pitanje. Mogućnost kritike svojstvena političkoj filozofiji, poglavito njezina samokritika, otvara mogućnost za političko, što je uvjet za mišljenje političkog i politike kao polja mnoštva mogućnosti i stvaralačkog polja. Svestrano propitujući odnos između političkog i politike, autorica izdvaja ideju legitimiteta u političkoj filozofiji koja se pojavljuje kao artikulacija i afirmacija političkog subjektiviteta u političkom identitetu. Između ostaloga, ukazuje na to da potpunog odgovora nema, on je sadržan u neprestanoj kritici i stvaralaštvu kao značajnim momentima političkog.

U drugom poglavlju, “Liberalizam i rođenje biopolitike – politička filozofija Michela Foucaulta”, autorica podsjeća da se tema biopolitike javlja kao filozofski pojam upravo s Foucaultom, u njegovim predavanjima 1978-1979. godine na Collège de France, koja su kasnije objavljena kao *Rođenje biopolitike*. Autorica se suočava s pitanjem kako liberalizam kao biopolitika razara suverenitet i ustvrđuje da možda nije slučajno što se neoliberalizam u suvremenim oblicima biopolitike manifestira upravo kroz specifičan oblik razaranja političkog suvereniteta. Kada život postane zalag političkih borbi, dolazi do snažne, u povijesti neviđene politizacije, koja se produžava u različitim oblicima artikulacije biopolitike. U takvim procesima život postaje politiziran, a politika depolitizirana u svom implicitnom ili eksplicitnom povlačenju pred životom i u ime života, gdje sve što je u vezi s posebnom materijalizacijom života i tijela postaje odlučujuće u političkim kontekstima. Kada princip “prijatelj-neprijatelj” (Carla Schmitta) postane princip međunarodne strategije, onda su prve žrtve takvog procesa pravo i suverenitet,

napose ideja narodnog suvereniteta. Bogdana Koljević ističe da ukoliko je točno da je Foucaultova artikulacija moći, proizašla iz genealoške analize, ponovno uvela ideju moći i politike u okvir suvremenog filozofskog polja, onda značenje takve moći postaje stvar velike debate. Osim toga Foucaultova tvrdnja da liberalizam više ne proizlazi iz pravne misli, već iz ekonomske analize značajna je i u smislu odbacivanja primata ekonomskog kao subverzivnog u odnosu na pravo i demokraciju, a na taj način i u odnosu na ljudsku slobodu. Prema Foucaultu, “politička analiza i kritika u velikom dijelu moraju biti izumljeni... Problem je zamisliti i iznijeti sheme politizacije. No, ako ‘politizirati’ znači vratiti se standardnim izborima, nekada postojećim organizacijama, onda nije vrijedno toga. Velikim novim tehnikama moći moraju se suprotstaviti novi oblici politizacije.”

U trećem poglavlju, “Biopolitika kao moć suvereniteta i politika države – Agambenova (post)politička misao”, autorica navodi da su pojam biopolitike i diskurs o biopolitici postali važna tema suvremenih filozofskih debata umnogome zahvaljujući djelu Giorgia Agambena, jednoga od vodećih predstavnika europske i zapadne filozofske scene i jednog od najkontroverznijih suvremenih filozofa. Ona izdvaja pojmove koji su najrelevantniji za Agambenovo mišljenje biopolitike – “goli život”, “logor”, “izvanredno stanje”, “zona nerazlikovanja” i “paradigma”. Kao primjer prelaska iz moderne u suvremenu paradigmu Agamben uzima biopolitičke događaje poput 11. rujna i način na koji su SAD i Zapad u cjelini od tog trenutka počeli stvarati dotad neviđeni događaj uspostavljanja izvanrednog stanja kao pra-

vila. Ujedno, za Agambena su izbjeglice *par excellence* predstavnici suvremene biopolitike, živi izraz proizvođenja go-log života, te kao takvi posjeduju subverzivni potencijal da postanu nesubjektivni subjekti i neutemeljujući utemeljivači drugačijeg mišljenja i prakse u zajednici kao zajednici singularnosti. Kao pojedinci bez države i singularnosti izvan sfere zakona i prava, izbjeglice su za Agambena najvažniji nositelji i predstavnici humaniteta, same humanosti koja može ostvariti etički potencijal u slobodi i odgovornosti. U analizi decizionističkog mišljenja suvereniteta i suvremene biopolitike autorica postavlja niz zanimljivih pitanja, pokazujući koliko je um permanentno stvaranje. Istodobno odgovara na pitanje što bi bilo da je Agamben započeo od istraživanja biopolitike u stvarnosti umjesto razvijanja ideje da su suverena država i pravo principijelni neprijatelji čovječanstva, ili da je pošao od Foucaultove genealoške analize moći (koja oslobađa pojam biopolitike iz paradigme suvereniteta). Svi su izgledi da bi njegovi zaključci bili različiti i vjerojatno ne bi sadržavali propust da se prepozna difuzni i decentralizirani karakter suvremenih odnosa moći.

U četvrtom poglavlju, “Rođenje mnoštva i moć biopolitike kod Hardta i Negrija”, autorica izdvaja djela Michaela Hardta i Antonija Negrija *Imperija* i *Mnoštvo*. Projekt izložen u tim djelima nije ništa manje kontroverzan od Agambenova, a drugi je vodeći filozofski diskurs u kojemu je biopolitika do sada analizirana. Između ostaloga, Hardt i Negri potvrđuju ontološku dimenziju putem koje rat postaje paradigma suvremenog društva i politike na jedan novi, neviđeni način. Oni inzistiraju

na tome da je značajno obilježje rata pomak od obrane k sigurnosti, koji promovira vlada SAD-a, osobito kao element rata protiv terorizma nakon 11. rujna 2001. Za Hardta i Negrija suvremeni ratovi nisu samo određeni i strukturirani putem biomoci, već se biomoc u značajnoj mjeri očituje kroz takve ratove. Biomoc nastaje upravo u trenutku kada se rat kao izvanredno stanje transformira u pravilo. Oni naglašavaju da Imperija izravno teži ovladati ljudskom prirodom. Objekt je tog ovladavanja društveni život u svojoj cjelokupnosti, pa tako Imperija predstavlja paradigmatku formu biomoci. Sagledavajući potencijal biopolitičke proizvodnje uspona mnoštva i krize te mogućnosti demokracije u biopolitici, autorica ističe da se ključ za mnoštvo različitih pitanja raznolikih aspekata Hardtova i Negrijeva razmišljanja može naći u ponovnom promišljanju jedne značajne teme – odnosa između jednog i mnoštva.

U petom poglavlju, "Umesto zaključka: fenomeni savremene biopolitike i mogućnosti za ponovno promišljanje političkog", prelazeći od suvremene kritike biopolitike, od internacionalnog terorizma do novih internacionalnih institucija, liberalnog intervencionizma ili (post)liberalnog internacionalizma, autorica pokazuje da se ne može odgađati ponovno promišljanje demokracije, slobode i suvereniteta. Ističe kako u oba projektna diskursa, u Agambenovu te u Hardtovu i Negrijevu, najveće dvosmislenosti i nejasnoće nastaju u trenutku kada se vidi da su glavni argumenti značajno i strukturno uvjetovani upravo globalizacijom koju nastoje pobiti. To je izraženo kao ideja mnoštva, koja počiva upravo na sistemu koji daje mogućnost za njegovo ukidanje. Autorica kaže da obje projektne

teorije u analizama mišljenja političkog i biopolitike ne odgovaraju na pitanje što su suvremeni fenomeni biopolitike, pa sukladno tome i što bi bila suvremena kritika biopolitike. Oba projektna diskursa pokazuju znatan nedostatak empirijskog političkog istraživanja suvremene moći politike, u raznolikim i raznovrsnim pitanjima o smislu humanitarnih intervencija, novih postmodernih ratova, liberalne intervencionističke doktrine, odnosa između *humanitarnog* i *političkog*, a razlog je tome što mnoga pitanja koja se bave mogućim artikuliranjem fenomena suvremene biopolitike i dalje nisu otvorena niti se o njima raspravlja. Druga je stvar što je u oba slučaja nedostatak analiza u isto vrijeme u čvrstoj vezi s teorijskim načinom konceptualizacije biopolitike kao antipolitike i postpolitike te sa samim značenjem političkog subjektiviteta i političkog mišljenja ne samo na empirijskom već i na pojmovnom nivou. Postavljati otvoreno ta pitanja i pitanja s njima u vezi znači reći i nešto drugo – da stvari uopće nisu onakve kakve na prvi pogled izgledaju.

Sloboda se u Foucaultovu smislu postavlja kao *par excellence* manifestacija političkog i momenta oko kojeg se artikulira otpor suvremenoj biopolitici. Osim toga Foucaultova sloboda ne sadrži mesijansko očekivanje – *jer je to sloboda izražena u okviru samih relacija moći*. Bogdana Koljević ističe da se odgovor – i odgovornost u tom smislu – može naći u onome što Foucault ustanovljava kao vezu između suvereniteta i revolucionarnog diskursa kao jedne neistražene mogućnosti diskursa političke filozofije i demokratske prakse.

Filozofija kao politička filozofija i genealogija sadašnjosti uvijek već predstavlja

kritiku situacije koja se rađa kao kreativni potencijal za slobodu. A takvo je promišljanje uvijek i ponovno promišljanje znanja i moći. Ta mogućnost, kaže autorica, sada bi se mogla pokazati i kao “novi diskurs Zapada”, koji bi bio prepoznat kao jedan među mnogim “nezapadnim” diskursima i koji bi kao takav bio suprotstavljen zapadnom diskursu biopolitike. Uz ime demokracije, uvjeti koji se trebaju ispuniti za političko također su u vezi s razumijevanjem narodnog suvereniteta, prava i slobode, kao i s izražavanjem smisla različitih oblika političkih identiteta kao manifestacije političkog subjektiviteta.

Bogdana Koljević u knjizi *Biopolitika i politički subjektivitet* zanimljivim i osebnim jezikom i stilom dokazuje da su političko i politički subjektivitet pitanja političke filozofije *par excellence*, i da se o drugim temama ne može govoriti prije nego što ta pitanja budu razmotrena. Svjedoci smo vremena u kojem se više nego ikada prije piše o slobodi, pravdi, pojedincu, ulozi države, javnosti i demokracije u suvremenim društvima. Kada je u pitanju političko, kriza teorije manifestira se upravo kao nedostatak dijaloga o tome što čini političko i što konstituira politički subjektivitet. Upravo zbog aktualne društvene sklonosti, koja uzima maha, da se misao potiskuje i obezvređuje, spekulativne konstrukcije Bogdane Koljević nisu samo vježbe imaginacije, već one kritičkim preispitivanjem, uspoređivanjem, razjašnjavanjem i objašnjavanjem pokazuju da umnost nije uzmaknula pred bezumnošću. Ideje koje su u knjizi *Biopolitika i politički subjektivitet* izložene i teorijski razvijene dostojne su ozbiljnog raspravljanja, a autorica Bogdana Koljević predstavila se kao

stvaralac, što nesumnjivo ostavlja dojam slobode za aktivno i stvaralačko mišljenje. Čitajući knjigu, ne može se ne pomisliti da bi vrijeme političkog moglo doći. Knjiga Bogdane Koljević dragocjen je doprinos filozofiji, znanosti i praksi.

Vesna Ivanović

Prikaz

Jasenka Kodrnja, Svenka Savić,
Svetlana Slapšak (urednice)
Kultura, drugi, žene

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu,
Hrvatsko filozofsko društvo, Plejada, Zagreb,
2010, 295 str.

Tri pojma u naslovu ove knjige – kultura, drugi, žene – ne samo što nagovještavaju sadržaj knjige nego i upućuju na plodne mogućnosti poimanja svakoga od njih promišljanjem njihove konstitutivne povezanosti. Ovaj zbornik tekstova trinaest autora,¹ koji su uredile Jasenka Kodrnja, Svenka Savić i Svetlana Slapšak, ostavlja dojam konzistentne cjeline koja kao da je pisana istom rukom, pri čemu pristupi lingvistike, filozofije, sociologije i rodnih studija u *drugome* pronalaze zajednički jezik.

¹ Autori su: Lino Veljak, Jelisaveta Blagojević, Svetlana Slapšak, Nikola Skledar, Gordana Bosanac, Jasenka Kodrnja, Mladen Labus, Daša Duhaček, Svenka Savić, Mirjana Adamović, Ana Maskalan, Marjana Harcet, Sanja Kajinić.